

РАКУРСИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ С. РУСОВОЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті презентовано концепцію національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку С. Русової. Розкрито її погляди щодо впливу різних чинників на розвиток особистості дитини, її духовно-релігійне виховання, розвиток мовлення, прилучення дітей до національних свят, традицій обрядів.

Ключові слова. Софія Русова, концепція, національно-патріотичне виховання, релігійно-духовне виховання, інстинкт, розвиток мовлення.

Розбудова національної системи освіти, її докорінне реформування має стати основою відтворення інтелектуального потенціалу народу, виходу вітчизняної науки на освітній рівень. Досягати світового рівня освітньої науки можливо шляхом поєднання набутого національного педагогічного досвіду минулих поколінь та новітніх розробок сьогодення. Підвалини будь-якої держави започатковують її наймолодші громадяни – діти. Фундатором національного дошкільного виховання в Україні є Софія Русова, чие ім'я впродовж тривалого часу не згадувалося, було забуте. Тому не дивно, що сучасне покоління фахівців дошкільного виховання здебільшого не чуло навіть її ім'я, не знайоме з її працями, її ідеями щодо навчання і виховання дітей.

Софія Федорівна Русова – і практик, і теоретик дошкільної освіти. Можна впевнено сказати, що вона все своє життя спрямувала на те, щоб прищепити українцям їхню національну гідність ще з раннього дитинства в родинному колі та в національних дошкільних закладах.

У 70-х роках XIX століття сестри Марія та Софія Ліндфорс відкрили перший український дитячий садок. Вдале розташування дошкільного закладу (в центрі міста Києва) швидко перетворило його в осередок української національної культури. Вечорами тут діяв аматорський драматичний гурток, силами якого було поставлено вистави; "Різдвяна ніч" і "Чорноморський побут". Їх прем'єри збирали відомих діячів української культури. Звісно, що маленькі діти, вихованці дитячого садка, дивилися ці вистави разом із батьками, прилучалися до національної культури.

Усе своє життя С. Русова виношувала ідею створення "українського дитячого садка", в якому можна було б реалізувати ідеї національно-патріотичного виховання дітей-українців. Теоретичні аспекти дошкільного виховання викладено С. Русовою в її працях "Дошкільне виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання" "Нові методи дошкільного виховання", "Нова школа" та ін. Своє бачення практичного втілення в життя теоретичних поглядів розбудови українського дошкільля С. Русова виклала в концепції національного дошкільного виховання, визначила її принципи.

Насамперед це принцип науковості, який учена розуміла як орієнтацію на новітні досягнення психолого-педагогічної науки щодо закономірностей і умов розвитку дитини, нові методи виховання і навчання дітей, прогресивні ідеї дошкільного виховання інших країн. Саме тому С. Русова докладно аналізує роботу дитячих закладів Росії, Європи, Америки, вивчає методики М. Монтесорі, Ф. Фребеля, використовує їх, як підґрунтя для створення національної системи дошкільного виховання.

Другим і провідним принципом педагог назвала виховання на національному ґрунті. У книзі "Дошкільне виховання" С. Русова пише: "Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка найкраще за інших вичерпала у своєму вихованні свої глибокі національні скарби й у національній психології подала вільний розвиток дитини..." [1, с. 28] На погляд С. Русової, лише національне виховання спроможне виховати цілісну, високоморальну особистість. Національне виховання, зазначає вона, виробляє в дитини не подвійну хистку моральність, а міцну, цільну особистість. С. Русова звертається з риторичним запитанням: "Чому саме так?" І відповідає, що саме національне виховання через пошану і любов до інших народів приведе націю до широкого єднання і порозуміння між народами і націями.

Русова відстоювала, щоб у дитячому садку обов'язково відчувався національний дух: як же вчена розуміла "національний дух" українського дитячого садка? Щодо цього її кредо таке: : "діти повинні стояти ближче до природи", до "невпинної хліборобської праці українців, яка годує і себе, і сусідів, і інших"; широко використовувати у вихованні доробки народної естетичної творчості: словесні ігри, пісні, музикування на народних інструментах, забави, інсценізації, орнаменти, архітектуру тощо; виховання "має бути позначене українським мистецтвом" та супроводжуватися позитивними емоціями; в моральному вихованні орієнтуватися на національні риси, зумовлені фізичним оточенням (географічним оточенням, кліматом, природою) та історією краю, українського народу; розвиток творчих здібностей

дітей засобами національного матеріалу, найбільш поширеного в тій чи тій місцевості, використання творів українських письменників, усної народної творчості; прилучення дітей до народних національних свят, традицій, оберегів українського народу, до "національної етнографії" [1, с. 32]. Тобто все те, що буде виховувати юного патріота вже з раннього дитинства.

С. Русова радила "садівницям" (так вона називала вихователів дошкільних закладів) враховувати в національному дитячому садку менталітет і психологію українського народу, оскільки українці за своєю природою схильні до релігійності, філософських роздумів, настроїв. Вони виховані на широкому просторі степу, серед його чарівної краси, "непорушної величі тиші". У своїх довгих мандрівках за часів козакування, чумакування, самостійної хліборобської праці українці звикли милуватися без краю далеким обрієм, прислухатися до мовчазної тиші, повної таємничих звуків. Звідси – і провідний принцип виховання – природовідповідності, тобто виховувати дітей на лоні природи, серед природи, праці в природі і т. ін. [5, с. 148]. Отже, враховуючи національний дух українського народу, діти, за С. Русовою, як пташенята, не можуть жити в кам'яних мурах, віддалені від живої природи. На її переконання, біля кожного міського дитячого садка має бути чималий садок або город, де діти б мали садити квіти, городину, спостерігати розвиток та умови, в яких вони найкраще виростають. А об'єднана праця дитячого гуртка так само, як і спільні ігри дітей, зміцнюють їхні товариські взаємини і утворюють "найкращий осередок" задля їхнього і соціального, і національного розвитку [4].

С. Русова зазначає, що українці за своєю природою індивідуалісти і неабиякі гумористи. Натомість, щоб індивідуалізм не переходив в абсентеїзм, в морально-громадський сепаратизм, потрібно з перших свідомих кроків дитини спрямовувати її до громадянських і патріотичних почуттів, до спільної праці, до щирого товариства, до виховання на лоні рідної природи. В ньому вона вбачала формування української духовності та національного патріотизму. Весь процес національного виховання, за її словами, повинен будуватися на демократичному та гуманітарному ґрунті і, звісно, носити світський характер.

Софія Русова подає у своїх працях розробки й нотатки до проведення українських національних свят, які так люблять діти дошкільного віку. Це – Миколай, Великдень, Різдво, Маковій, Спас і т. п. Водночас учена застерігає вихователів, що в кожному святі треба "єднати народне, національне, фольклорне із загальнокультурним і давати щось естетичне, прекрасне, радісне, веселе" [4, с. 40].

Суто національне, "український дух", зазначає С. Русова, має втілюватись у творчу діяльність дітей дитячого садка на заняттях музичних та з образотворчої діяльності. У дитячих малюнках "графічною мовою", за висловом автора, передається краса рідного краю, рідної природи, довкілля в неповторному індивідуальному сприйманні дитини. На заняттях з ручної праці вона радить вводити народні вишивання з національним орнаментом, ткання невеличких пасків на маленьких ткацьких верстатах, естетичне вирізування з дерева буковинським орнаментом, ліплення з глини національних іграшок, декоративні розписи тощо. Цим самим, стверджувала автор, ми зможемо "якомога більше націоналізувати наші дитячі садки, наблизити їх не тільки до словесної, але й до технічної культури нашого народу" [2, с. 33]. Музичні заняття повинні прилучати дітей до витонченої краси українських мелодій, народних пісень, музик, танців.

Національне виховання, за С. Русовою, обов'язково мусить мати у своєму репертуарі стародавні народні ігри, які на перших порах мали характер ритуальних відправ, а лише згодом набули характеру гри. Це наші веснянки, гаївки, перейняті національним духом, які обов'язково потрібно вносити в життя кожної дошкільної установи. С. Русова рекомендувала садівницям збирати українські стародавні ігри і використовувати їх на свій власний розсуд. Вчена була переконана, що альтернативи українському національному вихованню немає, бо тільки українське національне виховання формує національно свідомих, патріотично налаштованих українців, вірних громадян незалежної України й забезпечує українському народові, нації націоналізацію, демократизацію і гуманізацію освіти, досягнення через рідну мову й національну культуру здобутків цивілізації.

Не оминула С. Русова і проблему духовно-релігійного виховання. У педагогічній спадщині С. Ф. Русової, фундатора національної системи дошкільного виховання в Україні, чільне місце посідає проблема духовного розвитку дитини та її релігійного виховання. На риторичне запитання, чи здійснювати релігійне виховання в дошкільному закладі, автор відповідає цілком однозначно – позитивно, оскільки релігійне виховання, на її погляд, є важливим засобом духовного розвитку дитини.

Відповідно до концептуальних теоретичних позицій щодо розвитку дитини, С. Русова була переконана, що в дітях є "інстинкт релігії", який у багатьох дітей під впливом оточення і "особистого духовного складу, занадто реалістичного, зникає" [5 с. 40].

Педагог висловлює першу педагогічну заповідь духовного розвитку дитини – релігійний інстинкт потрібно підтримувати і виховувати. Оскільки релігійні почуття, за С. Русовою, виявляються досить рано, вже тоді, коли в таїнах дитячої душі складається "ідеал", з яким вона співставляє, співвідносить, асоціює свої вчинки, думки, поведінку, коли дитина починає усвідомлювати, що саме вона в певній конкретній ситуації повинна поводити себе так, як поводи́ла б себе в ній ідеальна "особа", і не робити того, чого не робила б ідеальна "особа" [3, с. 49]. У дітей, за С. Русовою, є нахил уявляти активною ту ідеальну людину, яка живе в її думці. Дитина відчуває, що десь повинно існувати "таке "Я", що відповідає всім рисам ідеалу – милосердю, любові, красі, правді, і присутність якого дає дитині бажання якомога ближче стати до цього майже реального ідеалу" [6, с. 40]. Дитина очікує, в чому саме виявить себе ця найкраща істота, і пояснює собі це своїм власним розумінням: як у родині все найкраще походить

від батька, так і ця істота дитина уявляє собі, як всесвітнього батька" [6, с. 40]. Отже, за С. Русовою, діти живуть "релігійним настроєм", їхні думки, їхні почуття "шукають Бога", відповіді на таємничі запитання, "Хто створив красу зоряного неба? Хто вкрив степ чарівними квітами?" [2, с. 37]. На жаль, зауважує дослідниця, сучасна вітчизняна педагогіка обходить виховання релігійних почуттів у дітей дошкільного віку, тоді як "славетні, всесвітньо відомі" педагоги Я. А. Коменський, Г. Песталоцці, Ф. Фребель надавали цьому аспекту виховання особливої значущості, вбачали в ньому невичерпне джерело морально-етичного і патріотичного виховання.

Водночас вдумливий педагог радила батькам педагогам досить обережно підходити до релігійного виховання, якщо дорослі самі не мають у душі релігійного почуття, нехай краще не втручаються "в цю святая святих дитячої душі". Та все ж автор вбачає в цьому "велику втрату" для дитини, оскільки батьки найближчі люди для неї і вони повинні дати відповідь на хвилюючі її запитання. Дитина в перші роки свого розвитку, за словами С. Русової, в цьому питанні потребує від своїх "виховничих" так мало: вона хоче знати, хто створив увесь цей чудовий світ, у якому так кохається, і коли їй скажуть, що "це створене Богом" і це не буде брехнею, бо і для найвідоміших учених це було те "пояснення, далі за яке ще не сягли жодні телескопи, хімічні лабораторії тощо" [5].

Якщо дитина запитує, де Бог, Софія Федорівна радить відповісти їй традиційно: "Він на небі", і це не буде брехнею, бо там, за тією блакитною безмежною красою і для астрономів ще ховається багато таємниць. Дослідниця радить використати і варіант "толстовської відповіді": "Бог живе у твоєму серці і керує твоїми добрими вчинками" [5].

У спадщині С. Русової ми знаходимо й пораду вихователям дитячих садків щодо духовного виховання дітей. Вона радить "садівницям" (термінологія С. Русової) ставитися до всіх вимог, потреб, запитань дитини з однаковою увагою, "не вносячи у свою цілком об'єктивну справу занадто багато свого суб'єктивізму", а тільки зважаючи на те, наскільки ці вимоги можуть сприяти найвищому моральному розвитку дитини: "чи поширять вони чулість дитини до правди, до добра, чи дадуть їй яке-небудь високе задоволення" [5, с. 37]. А кінцевою метою духовного виховання С. Русова вважала позитивні наслідки наших зусиль "пов'язати тимчасове, буденне, матеріальне з чимось вічним, величним, абстрактним" [5].

Визначаючи шляхи релігійно-духовного виховання дітей, С. Русова пов'язувала їх з моральним, естетичним національно-патріотичним вихованням. Вона вбачала в цьому ґрунт для розвитку в дитині "ідеалізму і патріотизму, прив'язаності до того народу, з якого вона вийшла". Гаслом духовного виховання, за словами педагога, мусить бути для дитини незаперечна істина: "Бог є на світі (бо є предвічна краса і добро) і я мушу всім своїм життям наближатися до Його досконалої доброти і правди" [5, с.41].

С. Русова висловлює таку педагогічну сентенцію; такого пояснення досить для дитини: не потребує вона для цього жодних катехізисів або богослужбених пояснень, не потребує (поки не виявить сама свого власного бажання) ані причастя, ані інших церковних, більш державних вимог, так мало пов'язаних із вільним почуттям релігії [6,с.42]. Висловлює автор і своє ставлення до молитви "найбільш інтелектуального акту релігійного настрою". Вона радить батькам не забороняти дитині молитись "як вона хоче", тільки пізніше можна навчити її "єдино правдивої молитви, яка сьогодні має не тільки індивідуальний, а й соціальний характер – "Отче наш" [5,с.42].

З осудом висловлюється Софія Федорівна про тих родин, які примушують дитину навколішки стояти перед "невідомим Богом"; шепотіти йому свої наївні бажання. Вона радила водити дітей до церкви лише добровільно, а не з примусу. Все релігійне виховання повинно проводитися поступово, вільно, "не насилуючи волю дитини, а лише відповідаючи на її запити" [5, с. 38]. Тільки відкинувши усякий догматизм, примусовий культ, за С. Русовою, ми можемо з допомогою релігії виховати в дитини – високоморальні почуття.

Зазначимо, що слухними і актуальними в наш час є слова вченої, що "духовне відродження нації, її патріотизм тісно пов'язані з релігією і релігійним вихованням, найчастіше у вірі і відбувається духовне відродження". С. Русова водночас дає поради вихователям, обґрунтовуючи це таким чином: "наші соціальні релігії такі, що в кожній групі дитячого садка виховуються діти віруючих і невіруючих, із сімей, які належать до різних релігійних конфесій, різних національностей, та й багато завідуючих і вихователів ще й самі не визначили своє ставлення до релігії" [5, с. 27]. Саме тому, продовжує вчена, в наших умовах для розв'язання цих питань потрібні особливі відповідальність і тактовність. За С. Русовою, релігійне виховання потрібно вважати справою насамперед сім'ї і факультативних закладів (недільні і суботні школи чи громади), де заняття ведуть фахівці.

Як бачимо, педагогічні настанови і рекомендації С. Русової є далекоглядні й актуальні в сьогоденній освітянській практиці. Оскільки сьогодні в Україні в багатьох школах введено навчальну дисципліну "Християнська етика", затверджено МОН України програму з морально-духовного розвитку дітей дошкільного віку.

С. Русова накреслює шляхи духовного виховання дітей, прилучення їх до християнства. Це насамперед – національні свята, звичаї, обряди, традиції українського народу, які "валять своєю красою або своєю архаїчною наївною простотою, такою близькою до душі дитини" [3, с.37].

Образно, яскравою поетичною мовою описує вона вплив народних обрядів на дитину. Що може більше вабити дитину, як не Святвечір, з очікуванням народження тієї ідеальної Істоти, яка панує таємниче над усім світом. Чи якою поезією охоплює дитину весняна ніч на Великдень, коли вся природа відроджується від зимового сну і наче всім своїм молодим життям протестує проти жахливого явища

смерті і хоче дати нам радісну певність можливості вічного життя. Хто не пережив краси Великоднього ранку, стверджує педагог, який поволі змінює темну ніч, мов справді несе за собою надію на нове життя, на відродження, той не знає великого, світлого, "досить мрійного, натомість високого й радісного" [5]. Такі свята С. Русова радила проводити в кожній родині, в кожній дитячій установі. Щасливі ті родини, зазначала вона, що можуть проводити ці свята за народними звичаями: вони дають своїм дітям глибоке, прекрасне переживання, яке залишає на все життя естетичне й етичне враження і пов'язує дитину з тим народом, що у своїй могутній творчості утворив цей культ.

Рефреном духовного розвитку і релігійного виховання дітей можуть слугувати такі слова С. Русової: релігія для дітей об'єднується з естетичними й етичними переживаннями. Соціальний бік релігійного виховання виступає у спільних релігійно-національних святах. Настрій дитини, в якому поєднуються релігійне, естетичне і національно-патріотичне почуття, – може стати основою для певного розвитку в неї високої ідейності, патріотизму і прив'язаності до свого народу, що є надзвичайно актуальним сьогодні в Україні.

Стрижнем концепції національного виховання дошкільнят С. Русової є навчання дітей рідною мовою. Саме тому, про що б не писала Русова, вона вдається до рідної мови. За С. Русовою, в мові закладено великі духовні цінності, невичерпні педагогічні можливості розвитку пізнавальних сил дитини. Слово – це шлях, це перший могутній засіб, за допомогою якого "вчитель і виховувач найкраще можуть підійти до глибоких скарбів дитячої душі й викликати відлуння найтонших її струн" [2, с.47]. Мова, за її словами, це соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і для "приймання нового безмежного знання". Опановує дитина рідну мову в родинному колі та в дитячому садку. Саме тому, писала вона, дорослим слід пам'ятати, що ніде, так як у мові, не має важливої значущості чинність "переймання" (наслідування). Тому й треба звертати особливу увагу на мовлення самого педагога, який керує дитячим садком або школою.

Зауважимо, що С. Русова через усі свої праці червоною ниткою проводить ідею необхідності навчання і виховання дітей із раннього віку рідною мовою. Водночас у процесі розвитку, навчання і виховання дітей на перше місце автор ставить інстинкти, які обов'язково "слід враховувати педагогу", серед них, "соціальні інстинкти". (на нашу думку автор мала на увазі "задатки"). Так, наприклад, С. Русова стверджує, що першими кроками психічного розвитку дитини керують три процеси: акомодация (приспосовування), переймання (наслідування) та звичка. Акомодациєю керують як уроджені, спадщинні риси, так і набуті. Переймання автор відносить до соціального чинника і вважає його посереднім щаблем між інстинктом і розумом. Водночас у подальшому викладі С. Русова називає "нахил до переймання" вродженим, який впливає на дитину постійно.

До вроджених соціальних інстинктів Софія Русова відносить і мову, хоча дозволимо собі відзначити певну суперечність і непослідовність її поглядів у цьому аспекті. Автор пише, що інстинкт мови в дитини один з найміцніших і, один раз оволодівши певною лексикою, дитина вже не може не говорити, "як дрізд не може не співати перед своєю подругою" [5, с. 68]. Водночас педагог стверджує, що мова є одним із найвиразніших чинників соціального єднання та соціального виховання дитини.

Аналізуючи поведінку дитини, її любов до театральних вистав, С. Русова виокремлює ще один інстинкт – драматичний. Вона зазначає, що всі діти мають такий природний драматичний нахил перевтілюватися в інших людей, звірят чи тварин. Драматичний інстинкт, зазначає педагог, відіграв відчутну роль у розвитку вселюдської культури, драматургії, обрядів. Має він велику значущість, за її словами, і у справі виховання дітей. Задля цього потрібно залучати дітей до національних танців, оскільки вони створені драматичним нахилом народу. Драматичний інстинкт, вважає С. Русова, є необхідним засобом розвитку мовлення, виявляється він у драматизаціях художніх творів, які потрібно організовувати з дітьми якомога частіше.

Драматичний інстинкт та вроджена здібність до переймання, за С. Русовою, є тим сприятливим ґрунтом, на якому засвоюються дитиною національні народні традиції, звичаї, обриви, обряди.

Отже, за С. Русовою, інстинкти слід розвивати у процесі організованого навчання і виховання, використовуючи "найдорожчий вроджений дарунок" – мову, що дається людині від родинної спадщини, як "родинний наставник і педагог" [5, с. 46].

Саме тому, оцінюючи рідну мову як найталановитішого вчителя і вихователя, як безцінне багатство, як невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про довкілля, С. Русова слідом за К. Ушинським, радила виховувати у дітей інтерес та любов до рідного слова. За її словами, рідна мова мусить бути "поставлена в основу дошкільного виховання" [5, с. 49].

Софія Русова вважала, що центральною і вирішальною ланкою у мовленнєвому розвитку дітей є дошкільне дитинство. Зазначу, що педагогічна діяльність С. Русової була осяяна глибокою любов'ю до дитини. Рефреном її педагогічної діяльності можуть бути такі слова: "Найдорожчий скарб у кожного народу – його діти. Чим більш свідомим стає громадянство, тим з більшою увагою воно ставиться до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя" [5, с. 5].

Окреслимо шляхи актуалізації спадщини С. Русової в Україні.

На мою думку, виникла нагальна потреба переглянути всі педагогічні праці С. Русової в окреме двохтомне видання великим тиражем, щоб її праці були в кожній бібліотеці, ДНЗ, школі, ВНЗ. Присвоювати ім'я С. Ф. Русової дошкільним навчальним закладам, школам, окремим групам чи класам в кожній області країни.

Використані джерела

1. Русова С. Дошкільне виховання / Софія Русова. – Катеринослав, 1918.
2. Русова С. Дитячий садок на національному ґрунті, кн. 3 / Софія Русова. – К.: Світло, 1910.
3. Русова С. Нові методи дошкільного виховання / Софія Русова. – Прага: Сіяч, 1997.
4. Русова С. теорія і практика дошкільного виховання / Софія Русова. – Львів, 1993.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Упорядник О. В. Проскура. – К.: Освіта, 1996.

Bogush A.

FORESHORTENINGS NATIONAL EDUCATION S. RUSOVOI IN CONDITIONS OF SOCIETY TRANSFORMATION

Sofia Rusova – founder of pre-school education in Ukraine. In the 70 years of XIX century Sofia and her sister Maria opened in Kiev the first Ukrainian kindergarten.

Throughout her life S. Rusova devoted to the problems of the national-patriotic education of children. The leading principles of education in its concept – scientific; upbringing of children on a national basis. Accounting psychology of the Ukrainian people. Leading scientists have determined the means of education: national holidays, traditions and rituals of the Ukrainian people, the Ukrainian literature, native language.

The article reveals views of S. Rusova on the ecclesiastic and religious education, which requires a cautious attitude towards him. The author recommends to attach to the spiritual education of children in the family, in Sunday schools and kindergartens to involve children in national holidays: Easter, Christmas, Macovei, Saint Nicholas.

Among the factors education Rusova considering congenital – "instincts" (language, drama, etc.) and social – the leading factors in a child's development.

Key words: *Sofia Rusova, the concept, national-patriotic education, ecclesiastic and religious education, the instinct, the development of speech.*

Стаття надійшла до редакції 11.01.2015